

ساخت الگو در نظام اقتصادی اسلام

پدیدآورنده (ها): بناء رضوی، محمد مهدی

علوم قرآن و حدیث :: نشریه مشکوة :: تابستان ۱۳۶۵ - شماره ۱۱ (ISC)

صفحات: از ۸۹ تا ۱۱۴

آدرس ثابت: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/58505>

تاریخ داندود: ۱۴۰۵/۰۱/۲۰

کاربر گرامی، فایل داندود شده فقط برای استفاده شخصی است، از نشر آن خودداری فرمایید.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

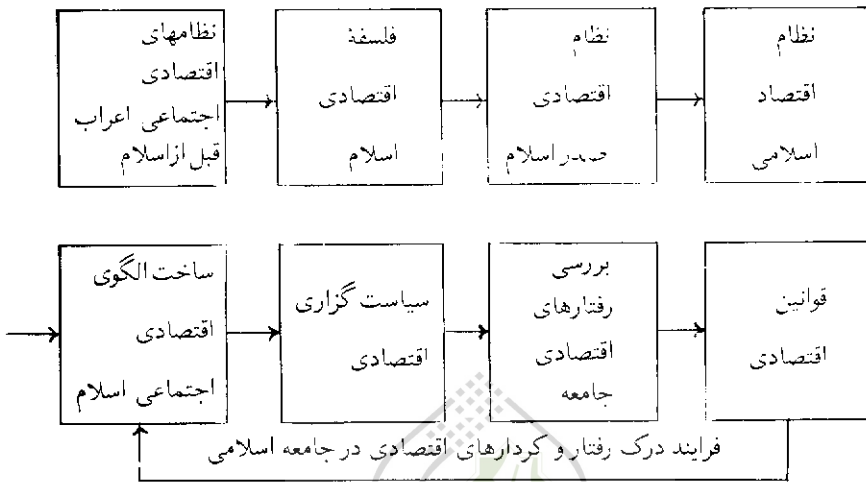


- جایگاه دولت در نظام اقتصادی اسلام (دولت مصالح)
- تحلیل امکان استفاده از مصادیق عینی و تجربی برای پژوهش در زمینه نظام اقتصادی اسلام
- دخالت دولت در نظام اقتصادی از دیدگاه نظام اقتصادی اسلام
- طراحی بازار سرمایه اسلامی در چهارچوب نظام اقتصادی اسلام (ماهیت، عناصر، روش کشف و طراحی)
- آزادی اقتصادی در نظام اقتصادی اسلام و سرمایه داری از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی
- معیار اخلاقی تولید در نظام اقتصادی اسلام
- عدالت اجتماعی در نظام اقتصادی اسلام و لیبرالیسم
- اندیشه: بهره برداری از منابع طبیعی در نظام اقتصادی اسلام
- اقتصاد: حقوق و قلمرو آزادیهای بخش خصوصی در نظام اقتصادی اسلام
- نقش دولت در تعیین قیمت کالاها و خدمات در نظام اقتصادی اسلام

ساخت الگو و نظام اقتصادی اسلام

نظام اقتصاد اسلامی، که بر پایه ارزشها و جهان بینی اسلامی استوار می باشد، فقط جزئی از مجموعه نظامهایی است که سیستم کلی اسلامی را تشکیل می دهد، و به طور اساسی با نظامهای موجود دیگر، همچون سوسیالیسم و سرمایه داری متفاوت است. اخلاقیات اسلامی، که سرچشمه تغذیه روحی این نظام می باشند، فعالیتهای اقتصادی را با زندگی اجتماعی مرتبط می کنند و معیارهایی پدید می آورند، که رفتارهای اقتصادی اجتماعی انسان را کنترل و تنظیم می کند. نظام اقتصاد اسلامی ضمن این که ایده آلهای خیالی مردم را تصحیح می کند، تصویری درست و الگو بر، سالم از یک نظام اقتصادی می دهد. در این محتوا اقتصاد وسیله ای قرار می گیرد در اختیار انسان برای رسیدن به هدف نهایی، یعنی قرب به خدای تعالی.

موضوع اصلی این مقاله، بررسی و تحلیل امکان ارائه نظری بر روش تحقیق در نظام اقتصاد اسلامی می باشد، که بتواند برای پژوهشگرانی که علاقه مندند در این زمینه تحقیق کنند نقطه شروعی باشد. برای انجام این هدف یک متدولوژی کلی برگزیده می شود؛ بر این اساس که نظام کلی اسلام شامل ابعاد مختلفی است، که اقتصاد فقط یکی از آنهاست، و نمی توان این بُعد را به طور مجزا و جدا از شکل عام اسلام بررسی و تحقیق کرد. مراحل مختلف قابل بررسی، جهت شناخت روش تحقیق و ساخت الگوی نظام اقتصاد اسلامی، را می توان در نمودار زیر خلاصه کرد:



روش تحقیق و ساخت الگوی نظام اقتصادی اجتماعی اسلام

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

اکنون بعضی از اجزای این طرح را به طور خیلی مختصر بررسی می‌کنیم:

۱- نظامهای اقتصادی اجتماعی عربها قبل از اسلام = به طور کلی در مطالعه و تحقیق نظامهای اقتصادی اجتماعی عربها قبل از اسلام پرسشهای زیر را می‌توان مطرح کرد:

شبه جزیره عربستان دارای چند قسمت بوده است؟ و عربهای هر کدام از این بخشها دارای چه خصوصیات زندگی اقتصادی اجتماعی بوده‌اند؟ و از نظر تجارت، صنعت، علم، کشاورزی، مسایل نظامی، جنگ و سایر فعالیتهای دیگر بشری به چه

۱- تقی زاده، سید حسن، تاریخ عربستان و قوم عرب، دانشکده علوم معقول و منقول، سال ۲۹-۱۳۲۸، ص ۸-۲ و جواد علی، تاریخ العرب قبل الاسلام، مطبعة التفتیش، بغداد، ۱۹۵۰، ص ۸۶ و سعید افغانی، اسواق العرب فی الجاهلیة والاسلام، دارالفکر، دمشق ۱۹۶۰، ص ۱۵ و گوستاویلوبون، تمدن اسلام و عرب، کتابفروشی اسلامیة، تهران، ۱۳۵۸، ص ۲۱.

مرحله از پیشرفت رسیده بوده اند؟^۲ نظامهای مالی، تجاری بر چه اساسی بوده است و بازارهای عربستان در چه نواحی بنا شده بود؟^۳ راههای تجاری آن زمان از چه مسیرها و کشورهایی می‌گذشته است؟^۴ صادرات و واسطه‌گری تجاری بین کدام کشورها به وقوع می‌پیوسته و شامل چه اجناسی می‌شده است؟^۵ حجاز قبل از اسلام چه اهمیتی در تاریخ عرب داشته است و مردم این ناحیه از نظر نژاد، زبان و زندگی به چه صورت بوده اند؟^۶ بدایت، زندگی بیابانگردی، چپاول شیخ یا حاکم قبیله چه اهمیتی در زندگی اقتصادی آنان داشته است؟^۷ اعتقادات و سنن اجتماعی عربهای این منطقه چه بوده، و چه اثرهایی در زندگی مردم داشته‌اند. قتل کودکان به ویژه دختران از چه زمانی شروع شد و از نظر اقتصادی چه انگیزه‌ای داشته است؟^۸ برده‌داری چه نقشی در ثروت عربها داشته است؟ تعدد زوجات و حقوق زن^۹، و بالاخره غارت و چپاولگری، کشاورزی، دام‌داری، احترام به ماههای حرام و رباخواری^{۱۰} به چه

2.P.M.HOLT, ANN K.S.LAMBTON, BERNARD LEWIS THE CAMBRIDGE HISTORY OF ISLAM, VOLUME 1 (CAMBRIDGE AT THE LINIVERSITY PRESS, 1970), P.88

۳- سعید افغانی، اسواق العرب فی الجاهلیة والاسلام، دارالفکر، دمشق، ۱۹۶۰، ص ۲۳۱.

۴- ابوالقاسم اجتهادی، وضع مالی و مالیه مسلمین، انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۶۳، ص ۳۷، و احمد امین، فجرالاسلام، جلد ۱، دانشکده ادبیات مصر، ۱۹۳۵، ص ۱۵، و تقی زاده، تاریخ عربستان و قوم عرب، ص ۲۰.

۵- محمد بن جریر طبری، تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، جلد دوم، انتشارات اسلامیه، تهران، ۱۳۵۸، ص ۶۳ و ۴۷۴، و تقی زاده، تاریخ عربستان و قوم عرب، ص ۲۰.

۶- HISTORY OF ISLAM و همچنین گوستاولوبون، تمدن اسلام و عرب، کتابفروشی اسلامیه، تهران، ۱۳۵۸، ص ۶۳، و حسن ابراهیم حسن، تاریخ سیاسی اسلام، سازمان انتشارات جاویدان، تهران، ص ۴۸.

۷- ابوالقاسم اجتهادی، وضع مالی و مالیه مسلمین، انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۶۳، ص ۳۲.

۸- علامه طباطبائی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، جلد ۴، قم، مؤسسه مطبوعات دارالعلم، ص ۹۴.

۹- همین منبع جلد ۷، ص ۳۰۷ و جلد ۴، ص ۹۴-۱۱۷، گوستاولوبون، ص ۹۶.

۱۰- ابوالقاسم اجتهادی، وضع مالی و مالیه مسلمین، انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

صورت بوده است و چه نقشی را در فعالیتهای اقتصادی عربها قبل از اسلام ایفا می کرده اند.

علاوه بر اینها تحقیق در مورد موقعیت شهرهای مکه و مدینه در تجارت عرب و نقش قریش در آنها^{۱۱}، تأثیر قصی بن کلاب جد اعلاى رسول اکرم (ص)^{۱۲} و نسل بعد از او از جمله حضرت هاشم (ع) و حضرت عبدالمطلب^{۱۳} در تجارت عرب و سازمان دادن سفرهای بازرگانی تابستانی و زمستانی^{۱۴} و تشکیل دارالندوه^{۱۵} و اثرهای آنها بر اوضاع اجتماعی و اقتصادی عربها و منابع درآمد و امرار معاش عرب بادیه نشین، قدمی در راه شناخت و ساخت الگوی نظام اقتصاد اسلامی است.

۲- بررسی نظام اقتصادی صدراسلام = تحقیق و مطالعه در نظام اقتصادی صدراسلام می تواند تأثیر مطلوبی در ساخت الگوی نظام اقتصاد اسلامی داشته باشد. اولین کار پیامبر اسلام پس از هجرت به مدینه پایه گذاری یک جامعه نوین بود. جامعه ای که در آن دین با دیگر جنبه های زندگی پیوند محکم داشت و از آرایش

تهران ۱۳۶۳، ص ۸۹-۹۱ وآیه الله سید محمود طالقانی، اسلام و مالکیت، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۴۴، ص ۱۷۰-۲۲۴

۱۱- جواد علی، تاریخ العرب قبل الاسلام ج ۴، ص ۱۸۷، حسن ابراهیم حسن، تاریخ سیاسی اسلام، ص ۵۶، گوستاو لوبون، تمدن اسلام و عرب.

۱۲- ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، جلد اول، ترجمه عبدالمحمد آیتی. مؤسسات مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، سال ۱۳۶۳، ص ۳۸۳.

۱۳- ابن اثیر، الکامل، جلد اول، ص ۱۰-۱۶ و تاریخ یعقوبی، ص ۳۱۱-۳۱۲ و آیتی، تاریخ پیامبر اسلام، ص ۴۳

۱۴- ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، جلد اول، ترجمه عبدالمحمد آیتی، مؤسسات مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، سال ۱۳۶۳، ص ۳۸۴، و آیتی محمد ابراهیم، تاریخ پیامبر اسلام، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۲، ص ۴۴، و جرجی زیدان، تاریخ التمدن الاسلامی، جلد ۱ ص ۲۴ و اسواق العرب ص ۱۶۱.

۱۵- آیتی، محمد ابراهیم، تاریخ پیامبر اسلام، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲، ص ۲۱۱ و مرصدا الاطلاع، ج ۲، ص ۵۰۸ و امتاع الاسماع ص ۳۸.

عربهای دوره جاهلیت و مفساد قریش عاری بود. اقدامات و تصمیم گیریهای اقتصادی پیامبر، در مدینه، باعث رونق اقتصاد عربستان، و موجب شد، تا اهداف اسلامی در سراسر عربستان گسترش یابد، و بعدها به سراسر دنیا برسد^{۱۶}. از این رو جامعه اسلامی مدینه می تواند به مقیاس کوچکتر، الگوی جامعه بزرگ اسلامی آینده باشد. بخشی از ارزشهای نوینی که اسلام در زمینه های اقتصادی برای جامعه مدینه آورد عبارتند از:

- ۱- ایجاد انگیزه های صحیح اقتصادی و پیروی از سیاستهای مالی خاصی که تأثیر شایسته ای در کردارهای اقتصادی مردم و اوضاع اقتصادی مدینه داشت^{۱۷}.
- ۲- انقلاب در طرز تفکر مردم نسبت به هدف نهائی فعالیت های اقتصادی؛ قسط، تعاون، اقتصاد میانه روی، کسب معاش از راه حلال از جمله ارزشهایی بودند که همواره مورد توجه پیامبر اکرم (ص) بود و اهمیت خاصی در زندگی اقتصادی مردم مدینه پیدا کردند.
- ۳- بیان حقوق اقتصادی: پیامبر (ص) همواره کوشش می کرد تا از طریق تلاوت آیات قرآن و آموزش تعالیم عالی اسلام، مسلمانان را به اصول و مقررات ازدیاد ثروت، تولید و مصرف آشنا کند. اصولی همچون حفظ مصالح جامعه و فرد و کنترل آنها از طریق قواعد: عدم اتلاف، لاضرر، حرمت اسراف، حرمت احتکار، تنظیم معاملات، بیان کسبهای حرام از قبیل کم فروشی، قمار، ربا، اکل مال بالباطل و غیره، موجب شد بین درآمد و صرف نیروی انسانی هماهنگی ایجاد و احترام به کار حفظ شود.

۱۶- گوستاولوبون، تمدن اسلام و عرب، کتابفروشی اسلامی، تهران، ۱۳۵۸، و همچنین جرجی زیدان، تاریخ تمدن اسلامی، چاپخانه هلال مصر، ۱۹۲۲. و همچنین ابن خلدون، تاریخ ابن خلدون، جلد اول، ترجمه عبدالمحمد آیتی، مؤسسات مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، سال ۱۳۶۳، ص ۳۸۳.

۱۷- ابوالقاسم اجتهادی، وضع مالی و مالیه مسلمین، سروش، تهران، ۱۳۶۳، ص ۸۳.

پس از استقرار حکومت اسلامی در مدینه پیامبر اکرم (ص) اقدام به برنامه ریزی برای اشتغال هر چه بیشتر مسلمانان کردند. حضرت سعی کردند با بهره گیری از امکانات تولید و فعالیتهای مختلف اقتصادی امت اسلامی را به کار و کوشش تشویق کنند. برخی از اقدامهای پیامبر اکرم (ص) عبارتند از:

- ۱- عقد قراردادهای مزارعه و مساقات بین مهاجران و انصار. ۲- لغو انحصار تجارت. ۳- واگذاری املاک آباد یا بایر به مردم برای آباد نگه داشتن یا آباد کردن.
- ۴- تشویق مسلمانان به کارهای صنعتی و توسعه صنایع کشاورزی و نظامی.
- ۵- تخصیص غنایم جنگی به مجاهدان پس از کسر خمس. ۶- کمکهای مالی مختلف از قبیل خمس، زکات، یا انفاق به بیکاران به منظور فراهم کردن وسیله کار و اشتغال آنها. ۷- اعمال قانون ارث. ۸- عقد پیمان اخوت بین مهاجران و شرکت آنها در دارائی و اموال انصار، به منظور امکان دادن به انصار جهت کار و فعالیت اقتصادی و بالا بردن سطح درآمد ملی، تولید و اشتغال^{۱۸}.
- ۳- فلسفه اقتصاد اسلامی = درک نظر اسلام نسبت به انسان، ماهیت حیات و منظور از زندگی انسان در این دنیا^{۱۹}، رابطه انسان و خدا، اصل توحید^{۲۰}، جهان بینی اسلامی، نظام ارزشی اقتصاد اسلامی، اصل عدالت و مفاهیم اقتصادی اسلام از این

۱۸- احمدی میانجی، مالکیت خصوصی زمین، جلد ۲، دفتر انتشارات اسلامی قم، ۱۳۶۱، ص ۱۰۵، به نقل از بخاری، طبری، بیهقی، و همچنین محمد ابراهیم آیتی، تاریخ پیامبر اسلام، به کوشش ابوالقاسم گرجی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۵۸، ص ۲۱۶. و عبدالحی الکنانی، نظام الحكومة النبویة، المستمی الترتیب الاداریه جلد ۲ دارالاحیاء التراث العربی، بیروت. ص ۱۶۳ و همین منبع جلد ۱ ص ۲۸۱-۲۸۲. همچنین محمد تقی سپهر، ناسخ التواریخ جلد ۲، جزء ۳ مؤسسه مطبوعات دینی قم، قم. ۱۳۵۱، ص ۱۳۹، و همچنین احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، ترجمه محمد ابراهیم آیتی بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران ص ۴۰۹.

۱۹- استاد مطهری، مرضی، جهان بینی اسلامی، خانه کتاب، تهران ۱۳۶۲.

۲۰- برای تعریف توحید از بیان امام باقر(ع) به کتاب بحارالانوار، جلد ۳، ص ۲۲۳ و همچنین به تفسیر

المیزان جلد ۱۱ ص ۱۴۸ و به دیدگاه توحیدی غلامعباس توسلی مراجعه کنید.

بعد، از جمله قدمهای اولیه‌ای است در جهت شناخت فلسفه اقتصاد اسلامی. انسان محور اصلی و شکل دهنده فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی و به تعبیر قرآن «اصطفا» شده از طرف خداوند متعال است. او نه تنها در برابر خویش، جامعه و نعمتهایی که به او داده شده است مسؤول می‌باشد، بلکه مسؤول آباد کردن و بهتر کردن جهان نیز می‌باشد. قرآن کریم می‌فرماید:

هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا^{۲۱}

«اوست آن که شما را از زمین بیافرید و عمران آن را از شما خواست».

اقتصاد اسلامی نظام ارزشی و معیارهای خاص خودش را دارد. به علت اسلامی بودن، این ارزشها و معیارها از قرآن و روایات سرچشمه می‌گیرند و ارتباط نزدیک با اصل عدالت اسلامی دارند که مفاهیم اقتصادی گوناگونی را دربر می‌گیرد. بعضی از این ارزشها را می‌توان درباره توحید، انسان خلیفه الله، معاد، اعتماد به خدا در رزق، انفاق و تقوا مطرح کرد. اصل عدالت را نیز می‌توان از سه بعد مختلف تفسیر کرد:

۱ - عدالت مطلق که عبارت است از دادن هر حقی به ذی حق (اعطاء کل ذی حقی حقه).

۲ - عدالت اجتماعی عبارت است از رعایت مساوات در جعل قانون و در اجرای آن. بدین معنی که افراد بشر در مقابل قانون و اجرای آن برابر هستند و از لحاظ حقوق فردی و اجتماعی هیچ کس بر دیگری امتیازی ندارد. عدالت از این بُعد فقط یک صفت اخلاقی نیست بلکه یک اصل اجتماعی بزرگ اسلام است.

۳ - عدالت اقتصادی، که لازمه و جزئی از عدالت اجتماعی است، و در معنا به مفهوم قسط در اسلام نزدیک است و به عنوان یک اصل کلی و ساده در نظام اقتصاد

۲۱ - سوره هود آیه ۶۱.

اسلامی نمایان می‌شود. عدالت اقتصادی را شاید بتوان تساوی امکانات، عدالت در توزیع ثروت، یعنی تقسیم عادلانه مواد اولیه طبیعی برای افراد جامعه، برابری حقی که جامعه می‌پردازد با کاری که فرد در جامعه انجام می‌دهد و برابری حق قانونی -مزد- با حق واقعی -سهم- هر کس مطرح کرد. اسلام در فعالیتهای اقتصادی، با کارهایی که موجب تخریب، تجاوز و نابودی حق دیگران شود مخالف است (قاعدهٔ لاضرر) و بالعکس فعالیتهایی را که موجب رشد، توسعه و امکان بهره‌برداری هر کس از حق خویش می‌شود تشویق و ترغیب می‌کند و طرفدار تکالیف اعمال قانون، حقوق و مجازاتهای برابر برای همه است.

آیه‌های زیر اهمیت عدالت را در نظام اسلامی بیان می‌کنند:

يا ايها الذين امنوا كونوا قوامين لله شهداء بالقسط ولا يجرمنكم شنآن قوم على الا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوى واتقوا لله ان الله خبير بما تعملون^{۲۲}.

«ای اهل ایمان در راه خدا پایدار و استوار بوده و (بر پیامبر ملل عالم) شما گواه عدالت و راستی و درستی باشید و البته شما را نباید عداوت گروهی بر آن بدارد که از طریق عدل بیرون روید عدالت کنید که عدل به تقوا نزدیکتر از هرکاری است و از خدا بترسید که خدا (البته) به هر چه می‌کنید آگاه است.»

وان حکمت فاحکم بینهم بالقسط، ان الله يحب المقسطين^{۲۳}.

«آنگاه که حکم می‌کنی، با عدل و داد میانشان داوری کن خداوند دادگران را

دوست می‌دارد.»

يا ايها الذين امنوا كونوا قوامين بالقسط شهداء لله^{۲۴}.

۲۲ - سورهٔ مائده آیه ۷.

۲۳ - سورهٔ مائده آیه ۴۲.

۲۴ - سورهٔ نساء آیه ۱۳۵.

«ای مؤمنان به پا دارندگان قسط و داد باشید و به خاطر خدا گواهی دهید.»

ان الله يأمر بالعدل والاحسان وابتاء ذی القربی ۲۵

«خداوند به عدالتخواهی و بخشش به نزدیکان فرمان می دهد.»

قرآن درباره عدالت در رفتار و کردارهای اقتصادی می فرماید:

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُنْتُمْ وَزَنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ۲۶.

«هر چه را کیل می کنید، آن را کامل و تمام کنید، و با ترازوی درست وزن

کنید. که این کاری بهتر و عاقبتش نیکوتر است.»

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ

يُخْسِرُونَ. أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ۲۷.

«وای به حال کم فروشان، آنان که چون به کیل چیزی را از مردم بستانند تمام

بستانند و چون برای مردم چیزی را کیل یا وزن کنند، در کیل و وزن به مردم کم

بدهند. آیا آنها نمی دانند (روزی برای مجازات) برانگیخته می شوند که آن روز

بسیار روز بزرگی است.»

در چنین چارچوبی مسلمین یادآور می شوند که در معاملات و فعالیتهای

اقتصادی درستکار باشند، عدالت اقتصادی را رعایت کنند و در کیل و وزن کم

ندهند و از هرگونه استثمار و بهره کشی احتراز کنند. و بالاخره می توان چنین نتیجه

گرفت که اصول اساسی اقتصاد اسلامی بر پایه عدالت اقتصادی، صحت در

معاملات، درستی کیل و وزن، برابری حقی که جامعه می پردازد با کاری که فرد در

جامعه انجام می دهد (قسط اسلامی) استوار می باشد.

۲۵ - سوره نحل آیه ۹۰.

۲۶ - سوره اسری آیه ۳۴.

۲۷ - سوره مطففین آیات ۱ تا ۴.

۴- نظام اقتصاد اسلامی = نظام اقتصادی اسلام عبارت است از طرح کلی و هماهنگی که خطوط اصلی ارزشهای مورد نظر اسلام را، از بعد عدالت اقتصادی برای رسیدن به اهداف اقتصادی جامعه نشان می دهد. این نظام که جزئی از سیستم کلی اسلام به شمار می رود، و همانند دیگر پاره سیستمها، تحت تأثیر مستقیم نظام اخلاقی اسلام می باشد، رفاه و آسایش انسان را برای تأمین نیازهای مادی او در باره تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات فراهم می آورد. از بعدی کلی تر شاید بتوان نظام اقتصاد اسلامی را با توجه به مفاهیم زیر مورد تجزیه و تحلیل قرارداد:

- ۱- اهمیت و نقش اقتصاد در نظام کلی اسلامی، ۲- روش نظام اقتصاد اسلامی،
- ۳- میدان عمل نظام اقتصاد اسلامی، ۴- فطرت انسان، ۵- تغییر و تحولات،
- ۶- مالکیت، کنترل وسایل تولید، ۷- عوامل اجرائی قدرت اقتصادی، ۸- نظام انگیزه ها، ۹- سازمان قدرت اقتصادی، ۱۰- فرایند اجتماعی برای هماهنگی و
- تصمیم گیریهای اقتصادی، ۱۱- توزیع ثروت و درآمد، ۱۲- آیدئولوژی، ۱۳- دولت اسلامی.

نظام اقتصاد اسلامی را، با توجه به مفاهیم بالا، می توان به صورت زیر خلاصه کرد: (بحث و تفصیل کامل در مورد این مفاهیم در مقاله های بعدی خواهد آمد)

مشخصات نظام اقتصاد اسلامی

۱	نقش و اهمیت اقتصاد	حل مشکلات اقتصادی وسیله ای برای رسیدن به هدفهای عالی اسلامی
۲	روش	علمی، تطبیق تئوریا با حقایق
۳	میدان عمل	تحلیلی، وسیع و جامع
۴	فطرت انسان	موجودی بصیر و مختار، قابل تربیت
۵	تغییر و تحول	تکاملی، و پویا
۶	مالکیت و نظارت بر بازار تولید	مالکیت چند گونه ای: مالکیت خصوصی، دولتی و عمومی
۷	عوامل اجرایی قدرت اقتصادی	دولت اسلامی و تعاونیها
۸	نظام انگیزه ها	اتکا بر تعاون، اولویت مصالح اقتصادی و اجتماعی جامعه.
۹	سازمان قدرت اقتصادی	ترکیبی از تمرکز و عدم تمرکز
۱۰	فرایند اجتماعی برای هماهنگی و تصمیم گیریهای اقتصادی	ترکیبی از رقابت سالم در نظام بازار، دموکراسی، روابط اقتصادی متقابل، توزیع عادلانه ثروت و نظارت آگاهانه دولت بر بازار.
۱۱	توزیع ثروت و درآمد	درآمد بر اساس کار، نیاز و مالکیت توزیع می شود
۱۲	ایدئولوژی	نه گرایشی است، نه دگماتیسم، بلکه اسلامی است.
۱۳	دولت	دولت وسیله ای است لازم و کارآرا برای رسیدن به اهداف اقتصادی نظام اقتصاد اسلامی.

ساخت الگویی عملی از نظام اقتصادی اجتماعی اسلام

ساخت الگویی عملی از نظام اقتصادی اجتماعی اسلام، احتیاج مبرمی به کمک و حضور متخصصانی در زمینه‌های مختلف دارد، که ظرفیت و توان آن را داشته باشند تا موضوع مورد بررسی قرار گیرد و سیاست مورد نظر را از دیدگاه اسلام تجزیه و تحلیل کنند، از مآخذ و منابع اطلاعاتی متناسب آگاهی داشته باشند. نظریات منطقی خودشان را به دیگران عرضه کنند، و پس از سیاست‌گذاری آن را به کار بندند. برای پیدا کردن راه‌حل مناسبی برای معضل یا مشکل اقتصادی و ساختن الگویی بدین منظور، اجزای نظام می‌بایست با توجه به نظام کلی اسلامی مشخص شوند و نقش هریک از اجزای نظام اقتصاد اسلامی و کارآرایی آن در رسیدن و دستیابی به آن راه‌حل به خوبی درک شود. بدین معنا که در سیستم دهی ابتدا اجزای سازنده نظام انتخاب و مشخص می‌شوند، و با توجه به موضوع مورد بررسی این عناصر تعریف و یا تشریح می‌شوند. به عنوان مثال در نمونه کوچکی که ما انتخاب کرده‌ایم، این الگودارای ۱۵ جزء می‌باشد^{۲۸} که عبارتند از: ۱- شرع اسلام، ۲- اخلاقیات اسلامی، ۳- آزادی، ۴- مصرف، ۵- نیازها، ۶- منکرات، ۷- خمس و زکات، ۸- آموزش، ۹- مساوات، ۱۰- دولت اسلامی، ۱۱- تکنولوژی، ۱۲- دموکراسی، ۱۳- خودگرایی، ۱۴- کمیابی، ۱۵- تولید. قدم بعدی، تشخیص و انتخاب نوع ارتباط (وابستگی) بین این اجزاء می‌باشد. تعیین نوع ارتباط بین اجزای

۲۸- ارائه طرح جامعی از نظام اقتصادی اسلام نیاز به کمک علماء و اندیشمندان اسلامی در رشته‌های مختلف داشته، و مستلزم وقت و مطالعه گروهی می‌باشد. در اینجا هدف صرفاً ترسیم قالب کلی متدلوژی ساخت سیستمها می‌باشد.

یک نظام بستگی به هدف طراحان و تحلیل گران آن نظام دارد. مثلاً اگر نظام خانواده منظور باشد و بگوییم حسن برادرش حسین را دوست می‌دارد؛ دو جزء این نظام حسن و حسین می‌باشند و ارتباط بین این اجزاء «دوست می‌دارد» است. چنانچه هواشناسی مورد نظر باشد، و بگوییم ابر باعث باریدن باران است. دو جزء این سیستم ابر و باران است و ارتباط بین آنها «باعث باریدن است» می‌باشد. در یک نظام تولیدی اگر بگوییم فروشنده تابعی است از مدیر فروش و مدیر فروش تابعی است از مدیر عامل. سه جزء نظام، فروشنده، مدیر فروش و مدیر عامل هستند و ارتباط بین آنها «تابعی است از» می‌باشد. مثالهای دیگر وابستگی (ارتباط) بین اجزای یک نظام عبارتند از: «حمایت می‌کند»، «گزارش می‌دهد به»، «اثر می‌گذارد»، «افزایش می‌دهد» و غیره.

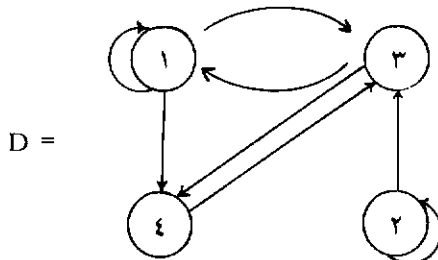
قبل از شروع ساخت الگوی اقتصادی اجتماعی اسلام به بعضی اصطلاحات و عملیات ریاضی که در پایه‌ریزی هر نظام یا سیستم به کار می‌روند می‌پردازیم:

اصطلاحات و عملیات ریاضی:

نظامی را در نظر می‌گیریم که دارای چهار جزء باشد:

$$S = \{1/2/3/4\}$$

نوع ارتباط بین این اجزاء را تعیین می‌کنیم؛ و به صورت زیر نشان می‌دهیم:



با استفاده از متغیرهای دویی، ماتریس این نظام را چنین می توان نوشت:

$$A = \begin{matrix} & \begin{matrix} 1 & 2 & 3 & 4 \end{matrix} \\ \begin{matrix} 1 \\ 2 \\ 3 \\ 4 \end{matrix} & \begin{bmatrix} 1 & 1 & 1 & 1 \\ & 1 & 1 & \\ 1 & & & 1 \\ & & 1 & \end{bmatrix} \end{matrix}$$

ماتریس دویی^{۲۹} فوق را ماتریس اولیه^۱ می نامند. در صورتی که بین دو جزء سیستم فوق ارتباط (وابستگی) مورد نظر وجود داشته باشد $a_{ij} = 1$ و چنانچه این ارتباط وجود نداشته باشد $a_{ij} = 0$

در سیستم دهی، ماتریس نهایی نشان دهنده وابستگی (ارتباط) نهایی بین اجزای یک نظام می باشد و به روش زیر حاصل می شود:

$$\text{قدم اول} \quad A + I$$

$$\text{قدم دوم} \quad M = (A + I)^n$$

درحالی که $M =$ ماتریس نهایی $A =$ ماتریس اولیه

$I =$ ماتریس همانی

$n =$ تعداد دفعاتی که ماتریس اولیه، به توان می رسد

در سیستمهای بزرگ و پیچیده این عملیات از طریق کامپیوتر^{۳۰} انجام می شوند.

کلیه عملیات ریاضی در این جا بولین BOOLEAN هستند. با استفاده از فرمول

بالا ماتریس نهایی به صورت زیر حاصل می شود:

۲۹- در ساخت سیستمها، ماتریسهایی که فقط شامل ۰ و ۱ هستند، ماتریسهای دویی نامیده می شوند. این ماتریسها از این نظر در ساختن سیستمهای پیچیده حایز اهمیت هستند که وجود یا عدم وجود ارتباط (وابستگی) بین اجزای سیستم را نشان می دهند.

۳۰- برای این منظور از (INTERPRETIVE STRUCTURAL MODELING) ISM, FORTRAN

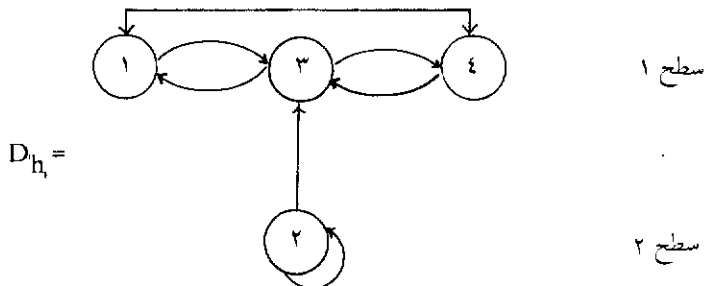
یا FORTRAN 77 می توان استفاده کرد.

$$M = \begin{matrix} & \begin{matrix} ۱ & ۲ & ۳ & ۴ \end{matrix} \\ \begin{matrix} ۱ \\ ۲ \\ ۳ \\ ۴ \end{matrix} & \begin{bmatrix} ۱ & ۰ & ۱ & ۱ \\ ۱ & ۱ & ۱ & ۱ \\ ۱ & ۰ & ۱ & ۱ \\ ۱ & ۰ & ۱ & ۱ \end{bmatrix} \end{matrix}$$

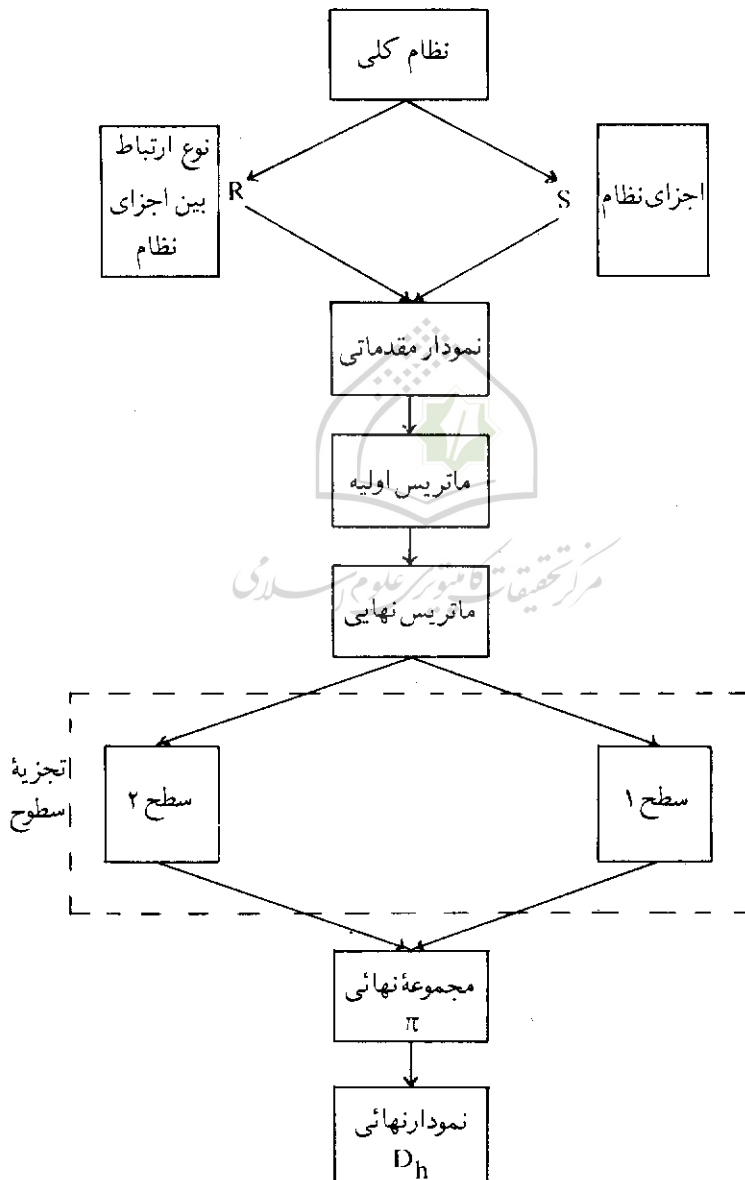
از طریق ماتریس بالا نموداری می توان استخراج کرد که نه تنها کلیه خواص و اطلاعات مربوط به نظام را حفظ می کند بلکه سطوح مختلف آن را مشخص و ارتباطات زاید بین اجزاء را به حداقل می رساند. تجزیه سطوح مختلف نظام بدین ترتیب به دست می آید:

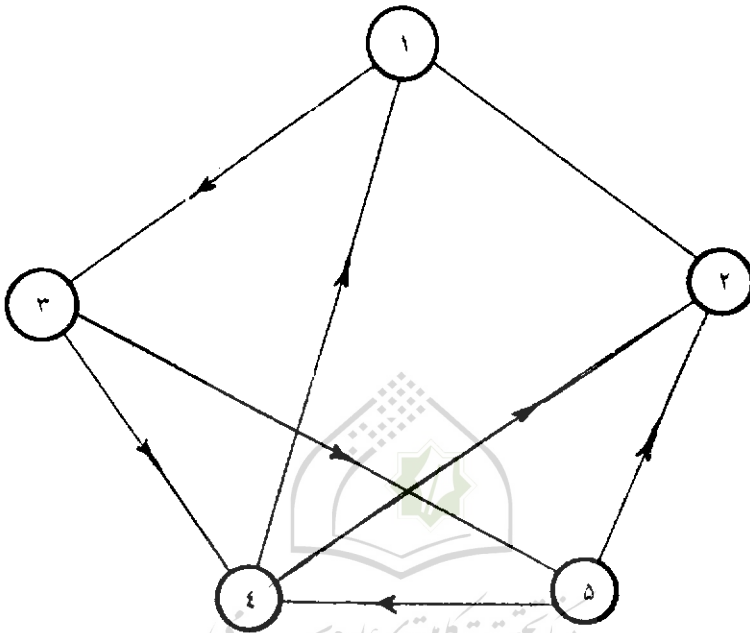
I	R _i	A _i	A _i UR _i
۱	۱/۳/۴	۱/۲/۳/۴	۱/۳/۴
۲	۱/۲/۳/۴		۲
۳	۱/۳/۴	۱/۲/۳/۴	۱/۳/۴
۴	۱/۳/۴	۱/۲/۳/۴	۱/۳/۴

عملیات فوق مجموعه اولیه $S = \{۱/۲/۳/۴\}$ را تبدیل به مجموعه جدیدی کرده است که اجزای آن تغییر مکان داده اند و خطوط زاید بین آنها را به حداقل رسانده است. مجموعه جدید به صورت $S = \{۱/۳/۴, ۲\}$ و نمودارش در زیر نشان داده شده است:

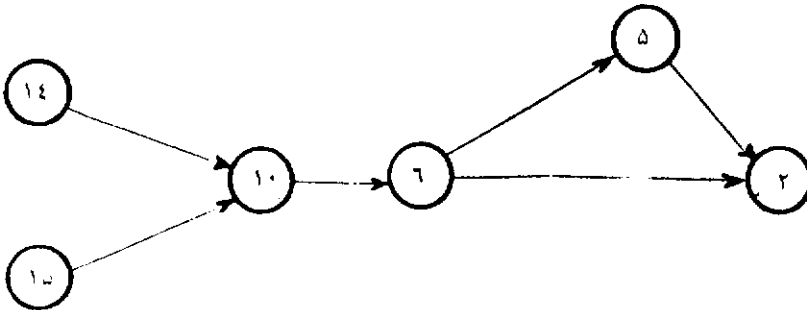


از آنچه گفته شد می توان روش کلی ساخت یک نظام را به صورت زیر خلاصه کرد:

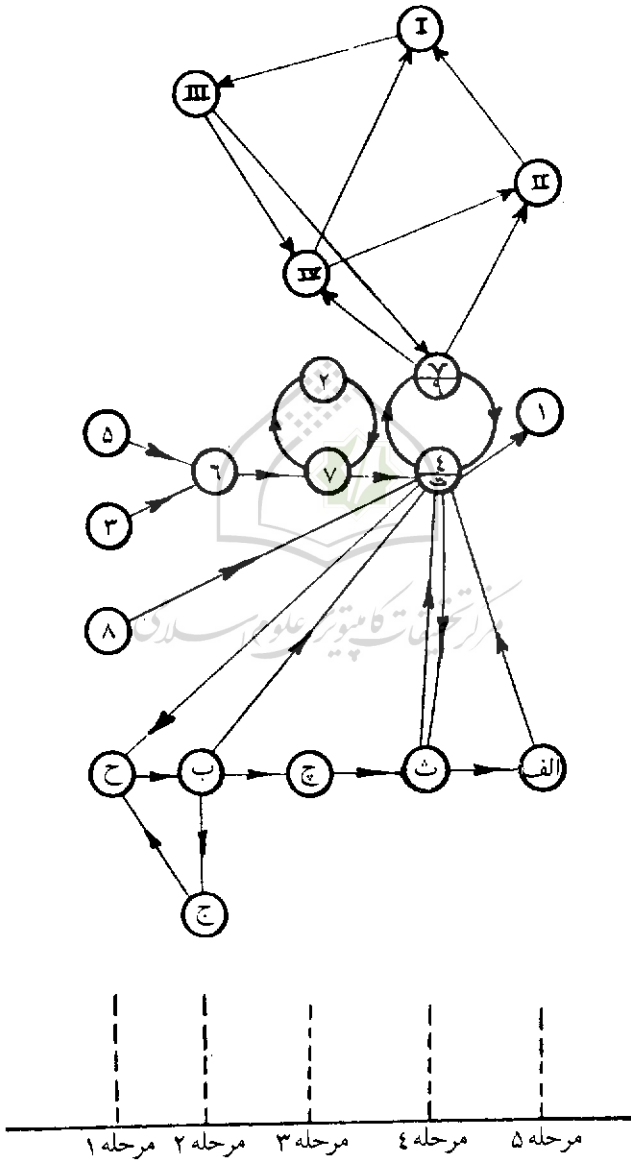




نمودار یک سیستم بسته



نمودار سیستم یک جهتی



نمودار یک سیستم مرحله ای

ساخت الگوی اقتصادی اجتماعی اسلام

همان طوری که قبلاً اشاره شد، به منظور ساخت الگویی از نظام اقتصادی اجتماعی اسلام و توسعه و تحقیق در مورد آن، ابتدا اجزای نظام باید مشخص و انتخاب شوند و به صورت زیر، به طور افقی و عمودی در ماتریس اولیه قرار گیرند؛ بعد هر یک از این اجزاء تعریف و یا تشریح می شوند و سرانجام نوع ارتباط (در این مورد تاثیر متقابل) آنها بر یکدیگر مشخص می شود. باید توجه داشت که تعیین وجود یا عدم وجود ارتباط بین اجزای یک نظام از طریق کمک و شرکت مستقیم متخصصان در رشته های مختلف انجام می گیرد.

ماتریس الگویی از سیستم اقتصادی - اجتماعی اسلام در زیر نشان داده شده است:

اجزاء دریاقت کننده اثر اجزاء	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
۱ شع اسلام															
۲ اخلاقیات اسلام															
۳ آزادی															
۴ مصرف															
۵ نیازها															
۶ منکرات															
۷ خمس و زکات															
۸ آموزش															
۹ مساوات															
۱۰ دولت اسلامی															
۱۱ تکنولوژی															
۱۲ دموکراسی															
۱۳ خودگرانی															
۱۴ کمپانی															
۱۵ تولید															

الگویی از سیستم اقتصادی اجتماعی اسلام

ساخت هر سیاست اقتصادی و الگویی از آن به اصول مختلفی از قبیل فقه اسلامی، آمار، ریاضیات، فلسفه، اقتصاد، مدیریت، تکنولوژی، جامعه‌شناسی، مهندسی، و غیره مربوط می‌شود، و چون اطلاعات و معلومات افراد، محدود به زمینه تخصصی آنهاست، برای یک فرد دستیابی به اطلاعات در زمینه همه تخصصها به گونه‌ای که بتواند راحت و مؤثر عمل کند ممکن نیست و از آنجا که مسایل اقتصادی و پیدا کردن راه حل برای آنها روز به روز پیچیده‌تر و مشکل‌تر می‌شود، بررسی و تحلیل و یافتن راه حل مناسب برای مسائل اقتصادی، نیاز به ساخت الگو و کمک افراد متعهد و متخصص در رشته‌های مختلف دارد. بدین ترتیب که این افراد در جلسه‌ای گرد هم می‌آیند و هر یک فقط به پرسش خاص رشته تخصصی خویش پاسخ می‌دهند، و شخص هماهنگ کننده جلسه، جوابها را، با استفاده از روشهای موجود، در جای مخصوص خود می‌نویسد^{۳۱}. در این گردهمایی سؤال فقهی از فقیه، ریاضی از ریاضی دان، روانی از روانشناس، اقتصادی از اقتصاددان، تولیدی از مدیر تولید و غیره پرسیده می‌شود. شرکت کنندگان مسأله را به دقت مورد بررسی قرار می‌دهند تا جایی که مذاکره کافی باشد و سؤالی باقی نماند. بعد برای اطلاع از نظر شرکت کنندگان مجری برنامه رأی می‌گیرد. اکثریت آراء ملاک خواهد بود. با توجه به آنچه گفته شد ماتریس اولیه الگوی نظام اقتصادی اجتماعی اسلام را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

۳۱ - اخیراً برای این منظور از تکنیکهای کامپیوتری مانند

(INTREPRCTIVE STRUCTURAL MODELING) ISM

استفاده می‌شود، که بسادگی ارتباط هر جزء نظام را با دیگر اجزاء نشان می‌دهد و اثرات متقابل آنها را بر یکدیگر مشخص می‌کند.

A=

۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۰
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
۵	۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱
۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰
۱۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۱
۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱
۱۲	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۳	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۵	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی
ماتریس اولیه سیستم اقتصادی- اجتماعی اسلام

بعضی از مشخصات ماتریس بالا عبارتند از:

۱- نوع ارتباط بین اجزای این نظام «اثر می گذارد بر» می باشد. در الگوهای متعدد دیگر این ارتباط را می توان تجزیه کرد و یا به آنها وزن داد تا مقدار یا درجه تأثیر اجزای نظام بر یکدیگر مشخص شود.


۲- ارتباط بین اجزای نظام تعدی است. بدین معنا که، اگر A «اثر می گذارد بر» B، و B «اثر می گذارد بر» C، می توان چنین نتیجه گرفت که A به طور غیر مستقیم «اثر می گذارد بر» C.

۳- اجزایی که به طور عمودی طرف چپ ماتریس ثبت شده اند «اثر می گذارند

بر» آنهایی که به طور افقی در سطر بالای ماتریس نوشته شده اند.

۴ - اثرات بعضی از اجزای نظام بر روی دیگر اجزاء از نظر کمی، قابل اندازه گیری نیستند. مثلاً مقدار تأثیر اخلاقیات اسلام بر تولید را به طور دقیق نمی توان اندازه گرفت.

ماتریس نهایی، M ، را از طریق فرمول مربوط به آن می توان به دست آورد. این ماتریس برای الگوی تحت بررسی به صورت زیر خواهد بود:



مرکز تحقیقات و پژوهش‌های علمی

$$M = \begin{bmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 10 & 11 & 12 & 13 & 14 & 15 \\ 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 2 & 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 3 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 4 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 5 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ 6 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 7 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 8 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 \\ 9 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 10 & 1 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 \\ 11 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 \\ 12 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 13 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 \\ 14 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 15 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 1 \end{bmatrix}$$

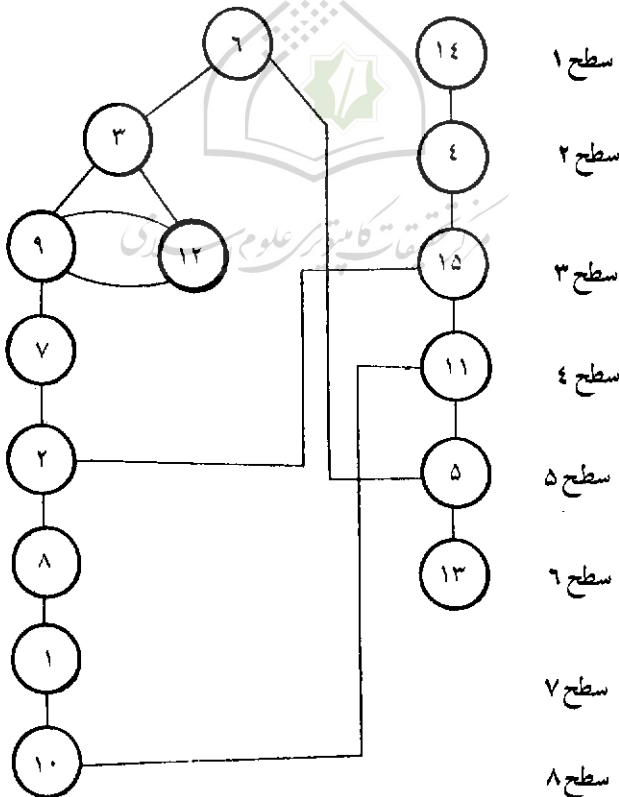
ماتریس نهایی سیستم اقتصادی اجتماعی اسلام

بعد از تجزیه این ماتریس و عملیات ریاضی مربوط به آن، نمودار الگوی نظام اقتصادی اجتماعی اسلام که دارای هشت سطح است از طریق مجموعه زیر به دست می آید:

$$(Is) = \{P_1; P_2; P_3; P_4; P_5; P_6; P_7; P_8\}$$

$$= \{6/14, 3, 4, 9/12, 15, 7/11, 2/5, 8/13, 1, 10\}$$

نمونه ای از این الگورا می توان به صورت زیر نشان داد:



نمودار الگویی سیستم اقتصادی- اجتماعی اسلام

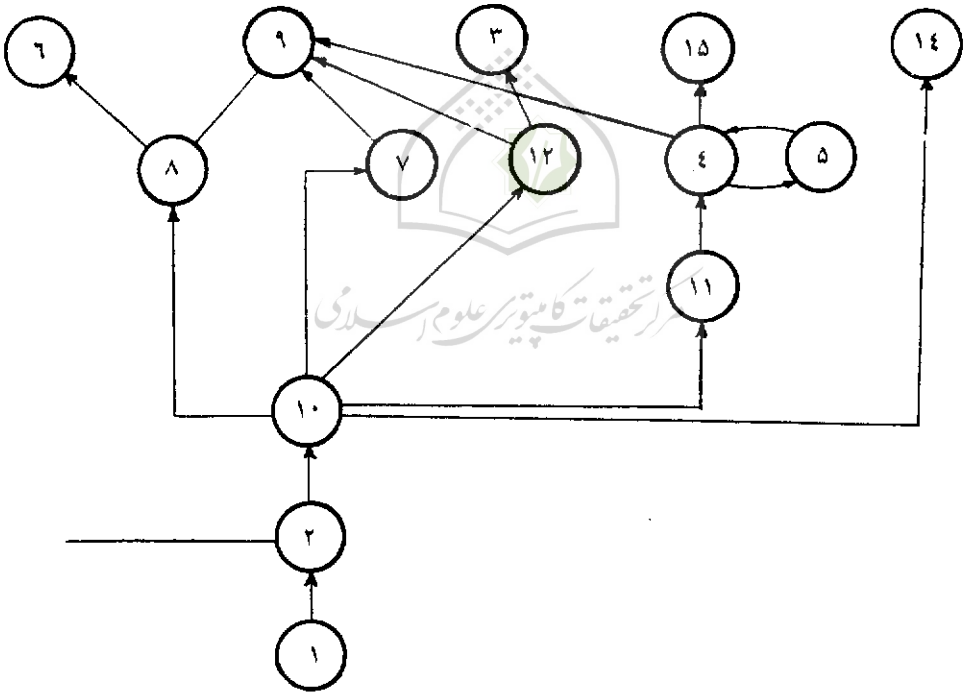
نمونه دیگری از نظام اقتصادی اجتماعی اسلام با اجزای مشابه از طریق مجموعه

زیر به دست می‌آید:

$$\pi = \{1, 2, 10, 11, 13, 8, 7, 12, 4, 5, 6, 9, 3, 15, 14\}$$

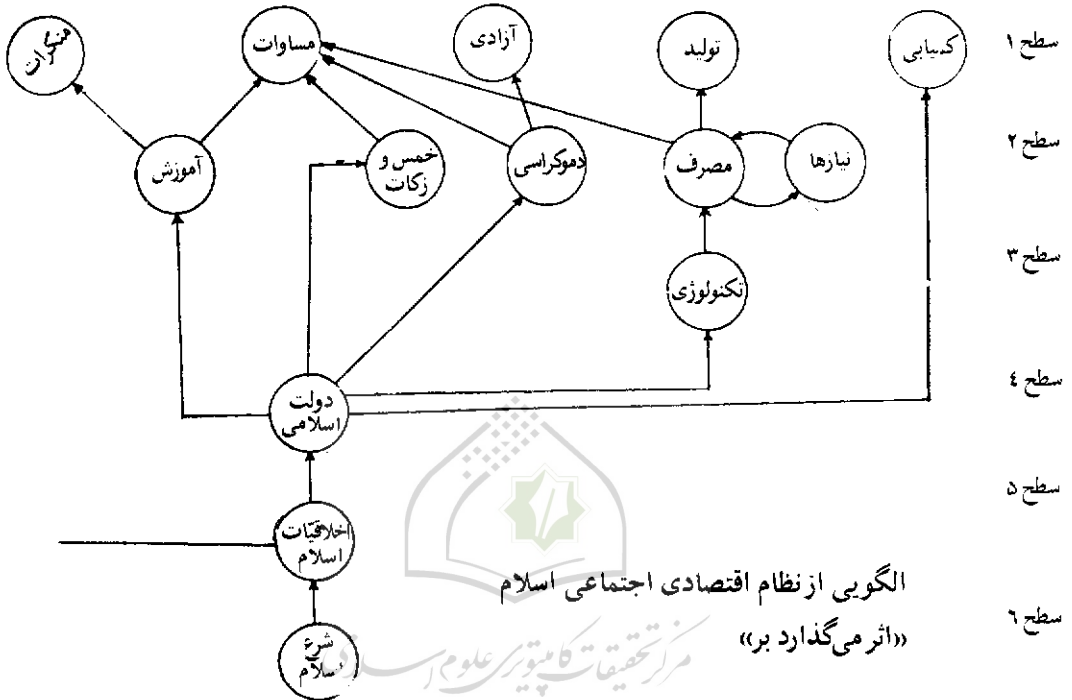
$$= \{P_1; P_2; P_3; P_4; P_5; P_6\}$$

نمودار این الگوه صورت زیر نمایان خواهد شد:



اگر بجای اعداد، اجزای نظام را جانشین کنیم الگویی از نظام اقتصادی

اجتماعی به صورت زیر حاصل می‌شود.



سیستم دهی علاوه بر اینکه یک کارهدف دار و برای حل مسائل پیچیده اقتصادی اجتماعی، و حتی در خیلی موارد مطالعه و تحقیق سیستم های فیزیکی، به کار می رود، خود وسیله ای است برای کسانی که در ساخت آن نظام یا سیستم شرکت می کنند تا در مورد آن نظام بیشتر بیاموزند و دیدشان را نسبت به مسایل طرح شده وسیعتر کنند. لذا این عمل بایستی از طریق مجموعه افراد متخصص انجام بشود که باهم شور و مشورت و همکاری می کنند.

ساخت اول یک سیستم ممکن است کامل و بدون عیب جلوه کند ولی بعد از بررسی دقیق، ممکن است نتایج و برداشتهای جدیدی برانگیخته شود که تکمیل و تجدیدنظر در مورد آن الگو را لازم داشته باشد. این عمل آنقدر باید تکرار شود تا این که رضایت افرادی را که از آن استفاده می کنند جلب کند.